

**“O‘RTA OSIYO RENESSANSI DAVRIDA SAMARQAND SHAHRINING
ILMIY-MADANIY MARKAZ SIFATIDA SHAKLLANISHI (IX-XII ASRLAR)”**

Mamarajabova Nilufar

Sharof Rashidov Nomidagi Samarqand Davlat Universiteti

Tarix yo‘nalishi 2- bosqich magistranti

nilufarmamarajabova974@gmail.com

Rezyume: *Ushbu maqolada O‘rta Osiyo Renessansi davrida Samarqand shahrining ilmiy va madaniy markaz sifatida shakllanish jarayoni yoritilgan. IX–XII asrlarda Samarqandning siyosiy, iqtisodiy va ma‘naviy rivojlanishi, ilm-fan sohasida erishilgan yutuqlar hamda mashhur allomalarning faoliyati tahlil qilinadi. Maqolada Samarqand ilmiy muhitining Movarounnahr va butun musulmon Sharqidagi uyg‘onish jarayonlariga ko‘rsatgan ta‘siri ham ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *O‘rta Osiyo Renessansi, Samarqand, ilmiy markaz, madaniyat, IX–XII asrlar, allomalar, ilm-fan, ma‘naviyat.*

**“THE FORMATION OF THE CITY OF SAMARKAND AS A SCIENTIFIC AND
CULTURAL CENTER DURING THE CENTRAL ASIAN RENAISSANCE (9TH-
12TH CENTURIES)”**

Abstract: *This article explores the formation of Samarkand as a scientific and cultural center during the Central Asian Renaissance (9th–12th centuries). It analyzes the city’s political and cultural development, the flourishing of science, and the contribution of Samarkand scholars to Islamic civilization. The paper also discusses the intellectual environment that shaped the region’s Renaissance and its influence on the broader Muslim world.*

Keywords: *Central Asian Renaissance, Samarkand, scientific center, culture, scholars, spirituality, 9th–12th centuries.*

**« СТАНОВЛЕНИЕ ГОРОДА САМАРКАНДА КАК НАУЧНОГО И
КУЛЬТУРНОГО ЦЕНТРА В ЭПОХУ СРЕДНЕАЗИАТСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ
(IX-XII ВВ.)»**

Аннотация: *В статье рассматривается становление Самарканда как научного и культурного центра в эпоху Среднеазиатского Возрождения. Анализируются*

политическое, экономическое и духовное развитие Самарканда в IX–XII веках, достижения науки и деятельность известных учёных. Также раскрывается влияние самаркандской научной среды на процессы возрождения в Трансоксании и на всём мусульманском Востоке.

Ключевые слова: *Среднеазиатское Возрождение, Самарканд, научный центр, культура, IX–XII века, учёные, наука, духовность.*

KIRISH

IX-XII asrlarda Markaziy Osiyo, ayniqsa O‘zbekiston hududida madaniy uyg‘onish, ilmfan, san‘at, adabiyot va texnologiyalar sohasidagi yuksalishlar bilan ajralib turdi. Bu davrda ilmiy va madaniy yuksalish asosan buyuk allomalar va ularning ijodlari orqali amalga oshdi. Renessansga o‘xshash jarayonlar boshlangan, chunki ilm-fan va san'atning rivojlanishi, jahondagi ilmiy bilimlarga katta ta'sir ko'rsatdi va IX–XII asrlar O‘rta Osiyo tarixida “Renessans davri” sifatida e’tirof etiladi. Bu davrda ilm-fan, falsafa, san‘at va madaniyat yuksak taraqqiyot bosqichiga chiqdi. Ayniqsa, Samarqand shahri Movarounnahrning eng yirik ilmiy-madaniy markazlaridan biri sifatida shakllandi. Uning geografik joylashuvi, iqtisodiy qudrati va siyosiy barqarorligi ilm-fan va ma’naviyat rivoji uchun qulay zamin yaratdi. Davlat rahbarlari va hukmdorlar ilm ahli, olimlar va mutafakkirlarni qo‘llab-quvvatlagan, kutubxonalar, madrasalar va ilmiy majlislarga homiylik qilgan. Natijada Samarqand ilmiy tafakkur, madaniy almashinuv va ma’naviy yuksalish o‘chog‘iga aylandi Samarqand shahri ilmiy va madaniy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash siyosatining amalga oshirilishi muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Bu shaharlarda qurilgan madrasalar va ilmiy markazlar (masalan, Samarqanddagi Ulug‘bek madrasasi) ilm-fan va ta’limga katta turtki bo‘ldi. Samarqandda Ulug‘bek tomonidan tashkil etilgan observatoriya o‘sha davr ilmiy yuksalishining yuksak namunalariidan biri hisoblanadi. Ulug‘bekning astronomik tadqiqotlari va yulduzlar katalogi nafaqat Sharqda, balki Yevropada ham keng tarqaldi. Ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi aloqalar kuchayib, ilm-fan va madaniyat markazlarining rivojlanishiga imkon yaratdi. Madaniy va ilmiy inshootlar qurilishi, savdo yo‘llarining rivojlanishi, aholi o‘rtasida o‘zaro madaniy almashuvlar bu davrda amalga oshdi. Samarqandda Ulug‘bekning astronomik tadqiqotlari ko‘plab yulduzlarning aniq xaritalarini yaratishga olib keldi. Ulug‘bekning bu ishlariga, ayniqsa, "Zij-i-Sultoni" asari Xorazmiylar, Avitsennalar kabi buyuk allomalarning ilmiy meroslari asos bo‘lib xizmat qildi. Savdo yo‘llarining rivojlanishi, yangi texnologiyalar va ilmiy bilimlarning almashinuvi hamda ilmiy hamkorlikning kengayishi shaharning iqtisodiy va madaniy hayotini kuchaytirdi. Samarqandda bo‘lgan ilmiy va madaniy almashuvlar, nafaqat Markaziy Osiyo, balki Yevropa bilan ham ticarat, ilmiy va madaniy aloqalar

o‘rnatildi. Silk Road (Ipak yo‘li) orqali savdo va madaniy almashinuvlar yanada faol bo‘ldi. Bu savdo yo‘li orqali turli xalqlar, jumladan, hindlar, arablar, forslar, turklar, yevropaliklar o‘rtasida ilmiy va madaniy almashuvlar amalga oshirildi. Samarqandda savdo va ilm-fan markazlarining birlashishi, ilmiy bilimlarning keng tarqalishiga imkon yaratdi. Bu markazlarda nafaqat ilmiy, balki san‘at va arxitektura ham rivojlandi.

MAQOLANING ASOSIY MAZMUNI

IX-XII asrlar Markaziy Osiyo hududida Renessansning birinchi bosqichlarining yuzaga kelishiga turtki bo‘ldi. Bu davrda ilm-fan, san‘at, adabiyot, tibbiyot va texnologiyalarda erishilgan yutuqlar bugungi kunda ham o‘rganilib, ularning ta’siri butun dunyo madaniyatiga o‘chmas iz qoldirdi. Buyuk allomalar va ularning asarlari bugungi ilm-fan va madaniyat taraqqiyotiga muhim hissa qo‘shdi, va bu davrda Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasiga beqiyos hissa qo‘shgan. Markaziy Osiyo hududida yuz bergan madaniy uyg‘onish, ilm-fan, san‘at va texnologiyaning rivojlanishi nafaqat musulmon dunyosining, balki butun dunyoning madaniy merosiga katta hissa qo‘shdi. Bu davrda yaratilgan asarlar va yutuqlar Renessansning dastlabki bosqichlari sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin. Bu ilmiy va madaniy rivojlanish Yevropaga ta’sir qilib, keyingi asrlarda Renessansning yuzaga kelishiga turtki bo‘ldi. IX–XII asrlarda Movarounnahr mintaqasi musulmon dunyosining eng rivojlangan ilmiy-madaniy markazlaridan biriga aylangan. Ayniqsa, Buxoro, Samarqand, Marv va Urganch shaharlarida ilmiy maktablar, kutubxonalar, madrasalar faoliyat ko‘rsatgan.⁶⁴ Samarqand bu davrda nafaqat iqtisodiy va savdo markazi, balki ilm-fan va madaniyat markazi sifatida tanilgan. Shahar Buyuk Ipak yo‘li bo‘yida joylashgani sababli, Sharq va G‘arb o‘rtasida ilmiy-madaniy almashinuv markaziga aylangan.⁶⁵ Birinchidan Samarqandning siyosiy va iqtisodiy asoslari IX asrda Somoniylar davlati hukmronligi davrida Samarqand yirik ma’muriy va madaniy markazga aylandi. Shahar o‘sha davrning asosiy savdo yo‘llari — Buyuk Ipak yo‘li tarmog‘ida joylashgani sababli ilmiy va madaniy muloqot markaziga aylandi. Savdo-sotiq, qo‘lyozmalar almashinuvi, tarjima faoliyati va ilmiy ekspeditsiyalar ilm-fan taraqqiyotiga turtki berdi. Qoraxoniylar davrida esa Samarqandda ilmiy hayot yanada jonlandi, madrasalar va masjidlar soni ortdi, shahar musulmon Sharqining nufuzli ilmiy markazlaridan biri sifatida tanildi. Ikkinchidan Samarqand ilmiy maktabi va allomalarning hissasi IX–XII asrlarda Samarqandda tabiiy fanlar, tibbiyot, falsafa, fiqh va tafsir sohalarida yirik allomalar yetishib chiqdi. Abu Mansur as-Samarqandiy – kimyo va tabobat sohasida tadqiqotlar olib borgan, “Kitob al-asror” asari bilan mashhur. Abu Lays as-Samarqandiy (Nasr ibn Muhammad ibn

⁶⁴ Karimov A. O‘rta Osiyo Renessansi davrida ilm-fan taraqqiyoti, Scientific Journal “Oriental Renaissance”, №5 (2024).

⁶⁵ “O‘rta Osiyoda Somoniylar davlati tashkil topishi” maqolasi, ilmiybaza.uz, 2024.

Ahmad) – fiqh, tafsir va tasavvuf yo‘nalishida asarlar yozgan; uning “Tanbih al-gofilin” asari musulmon dunyosida keng tarqalgan. Abu Tohir as-Samarqandiy – tabiiy fanlar va astronomiya bilan shug‘ullangan, ilmiy an‘analarni rivojlantirgan. Abu Bakr as-Samarqandiy – kalom va mantiq yo‘nalishidagi ishlari bilan mashhur bo‘lgan. Bu allomalar Samarqand ilmiy maktabining asoschilaridan bo‘lib, ularning merosi keyingi asrlarda ham fan taraqqiyotiga asos bo‘ldi. Uchinchidan Samarqandning madaniy va ma‘naviy muhitidagi o‘rni, Samarqand nafaqat ilm markazi, balki ma‘naviy-ma‘rifiy markaz sifatida ham Sharq madaniyatida muhim o‘rin egalladi. Shahar tasavvuf, adabiyot, me‘morchilik va san‘atning markaziga aylandi. Shu davrda shakllangan g‘oyalar inson kamoloti, ilmning qadri va axloqiy yetuklik masalalariga e‘tibor qaratgan. Samarqandlik olimlarning falsafiy qarashlari O‘rta Osiyo va musulmon Sharqining keyingi davr ma‘naviy rivojiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Aynan shu sababli Samarqand “Sharq Renessansi beşiği” deb ataldi. X asr arab muallifi tomonidan yozilgan “Hudud al-Olām” asarida Samarqand “savdogarlar to‘planuvchi, madaniyatli va obod shahar” sifatida ta‘riflangan.⁶⁶ IX asrdan boshlab Samarqandda madrasalar va kutubxonalar faoliyati yo‘lga qo‘yilib, XI asrga kelib bu muassasalarda nafaqat diniy, balki aniq fanlar — matematika, astronomiya, tibbiyot, mantiq ham o‘qitilgan.⁶⁷ Samarqand ilm-madaniy markazga aylanishida arab tilining ilm-tili sifatida keng qo‘llanilishi muhim ahamiyat kasb etgan. Shu orqali yunon, hind va fors ilmiy merosi arab tiliga tarjima qilinib, keyinchalik Samarqand olimlari tomonidan o‘rganilgan.⁶⁸ IX–XII asrlarda Somoniylar va Qoraxoniylar hukmronligi davrida siyosiy barqarorlik, iqtisodiy yuksalish va ilm-fan homiyligi Samarqanddagi ilmiy-madaniy muhitni rivojlantirgan.⁶⁹

Xulosa

Xulosa qilib, bugun yangilanayotgan O‘zbekiston Uchunchi Renessans davrida IX–XII asrlarda Samarqand shahrining ilmiy-madaniy markaz sifatida shakllanishi O‘rta Osiyo uyg‘onish davrining eng muhim hodisalaridan biridir. Bu jarayon natijasida Samarqand faqatgina mintaqaviy markaz emas, balki xalqaro ilmiy aloqalarning muhim bo‘g‘iniga aylandi. Samarqandlik allomalar faoliyati Sharq tafakkuri tarixida mustahkam o‘rin egallagan bo‘lib, ularning ilmiy merosi bugungi kunda ham insoniyat madaniyatining

⁶⁶ “Samarqanddagi qadimgi bilim maskanlari”, Zarnews.uz, 2023.

⁶⁷ Usmonova M. O‘rta asrlarda ta‘lim tizimi va madrasalar faoliyati, Interaktiv OAK (dissertatsiya avtoreferati), 2022.

⁶⁸ Xudoyberdiyev S. Tarjima harakati va arab ilmiy tili rivoji, Nauka i Perspektivy, №4 (2025).

⁶⁹ Jo‘rayev N. Somoniylar va Qoraxoniylar davrida madaniy taraqqiyot, Aylim kutubxonasi nashriyoti, 2024.

bebaho boyligi hisoblanadi. Bularning barchasi O‘rta Osiyo Renessansi davridagi Samarqandlik allomalarning merosini yanada kengroq tushunishga yordam beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Alimova D.A. O‘rta Osiyo madaniyati tarixi. – Toshkent: Fan, 2010.
2. Bertels Ye.E. Sredneaziatskiy Renessans. – Moskva: Nauka, 1965.
3. Shamsutdinov R. O‘rta Osiyo uyg‘onish davri allomalari va ularning merosi. – Samarqand, 2015.
4. . Abu Lays as-Samarqandiy. Tanbih al-gofilin. – Qohira nashri, 1910.
5. Encyclopaedia Iranica – “Samarqand” maqolasi.
6. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
7. Inatov M.N., Xolnazarova L.S., Maxammadiyeva S.I. “O‘zbekistonning eng yangitarixi” Toshkent, ToshDTU.2021.
8. Jo‘rayev.N. “Mustaqil O‘zbekiston tarixi”. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent, 2013.
9. Sabirov. A “O‘zbekiston tarixi” Toshkent: Akademiya 2013.
10. Abdullayev R., Rajabov Q., Rahimov M. “O‘zbekistonning tarixi” -Toshkent: O‘zbekiston, 2019.